

Adam Gajda

Nacjonalizacja przemysłu i przejęcie majątku poniemieckiego na przykładzie dóbr rodziny Enderów w Moszczenicy

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 6, 375-385

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Gajda

NACJONALIZACJA PRZEMYSŁU I PRZEJĘCIE MAJĄTKU
PONIEMIECKIEGO NA PRZYKŁADZIE
DÓBR RODZINY ENDERÓW W MOSZCZENICY

Intensywny rozwój Moszczenicy, wsi gminnej położonej 10 kilometrów na północ od Piotrkowa Trybunalskiego, datować można od przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Majątek Moszczenica został wówczas zakupiony przez Teodora Endera, pabianickiego przemysłowca. Otworzył on tutaj w 1899 r. swój drugi zakład – fabrykę włókienniczą „Krusche i Ender” S.A. Pracę znalazła w niej miejscowa ludność małorolna. Zakład rozwijał się intensywnie i w szczytowym okresie pracowało tu ok. 1500 robotników (1914 r.). Wraz z otwarciem fabryki do Moszczenicy przybyli wykwalifikowani robotnicy niemieccy wraz z rodzinami. Stanowili oni ok. 5% miejscowej ludności. Mimo iż Niemcy byli lepiej sytuowani niż pozostali mieszkańcy Moszczenicy, nie dochodziło na większą skalę do konfliktów na tym tle. Wręcz przeciwnie: udało się zrealizować wiele wspólnych inicjatyw, w które wpisuje się utworzenie Ochotniczej Straży Ogniowej, Moszczenickiego Klubu Sportowego, rozwinięcie szkolnictwa i życia kulturalnego¹.

Rzeczywistość miejscowości została zahamowana wraz z wybuchem drugiej wojny światowej. We wrześniu 1939 r. działania zbrojne koncentrowały się na południe od Piotrkowa i dzięki temu w Moszczenicy i jej najbliższych okolicach nie doszło do większych walk. Uniknięto także masowych eksterminacji ludności. Podczas okupacji miejscowość weszła w skład dystryktu radomskiego Generalnego Gubernatorstwa².

Moszczenicka fabryka Endera pracowała do 1940 r., kiedy to, na skutek braku surowców, zakład zamknięto i zwolniono z pracy ok. 800 robotników. Produkcję wznowiono w październiku 1942 r. Zaczęto wtedy wytwarzać tkaniny z włókien sztucznych³. Fabryka, podobnie jak majątek moszczenicki Stefana Endera były

¹ L. Sitek, *Działalność przedsiębiorstwa „Krusche i Ender” w Moszczenicy w latach 1899–1939*, Łódź 1996, maszynopis pracy magisterskiej Instytut Historii UŁ, s. 39 i nast.; A. Gajda, *Moszczenica w II Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski 2002, maszynopis pracy magisterskiej Instytut Historii Filii AŚ, s. 30 i nast.

² W. Kozłowski, *Działania wojenne wokół miasta i jego obrona w 1939 r.* [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, pod red. B. Baranowskiego, Łódź 1989, s. 525–530; K. Straciński, *Pod hitlerowską okupacją* [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego...*, s. 536.

³ R. Nazarewicz, *Nad górną Wartą i Pilicą*, Warszawa 1964, s. 25; Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), Wstęp do inwentarza zespołu „Krusche i Ender S.A. w Moszczenicy 1920–1945”.

atrakcyjnym miejscem pozyskiwania potrzebnych surowców dla oddziałów partyzanckich działających na okolicznych terenach. Fakt, iż właściciele zakładu i gospodarstwa byli pochodzenia niemieckiego oraz znajdowali się na listach volksdeutschów powodował częste konfiskaty dokonywane przez partyzantów. Stefan Ender, mieszkający w pałacyku w Moszczenicy, nie zgadzał się na te rekwizycje, w związku z czym podczas akcji żołnierze zazwyczaj używali broni. Konfiskowano głównie płótno na bandaże, a także materiały, pieniądze, broń, pasy transmisyjne⁴. Rodzina Enderów opuściła Moszczenicę prawdopodobnie pod koniec 1944 r. i udała się do Austrii pozostawiając fabrykę oraz majątek.

W drugiej dekadzie stycznia 1945 r. 33 Armia 1 Frontu Białoruskiego toczyła walki w rejonie Piotrkowa Trybunalskiego, który został wyzwolony 19 stycznia. W tym samym czasie oswojono także Moszczenicę⁵.

Wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej przez Armię Czerwoną ziem województwa łódzkiego w styczniu 1945 r. spowodowało, że zaczęły obowiązywać na tych terenach akty prawne wydawane przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego oraz Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej. Zakładały one między innymi konfiskatę majątków i fabryk niemieckich oraz reformę rolną bez odszkodowania. Pierwszym oficjalnym aktem prawnym zapowiadającym te działania był Manifest PKWN z 21 lipca 1944 r. Zakładał on między innymi, że „majątek narodowy, skoncentrowany dziś w rękach państwa niemieckiego oraz poszczególnych kapitalistów niemieckich, a więc wszelkie przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, bankowe, transportowe oraz lasy, przejdą pod Tymczasowy Zarząd Państwowy”. Reformę rolną przeprowadzić miał podległy Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych Fundusz Ziemi, który przejmował, na zasadzie konfiskaty, ziemie niemieckie z całym inwentarzem. Parcelacji podlegać miały także „ziemie zdrajców narodu oraz ziemie gospodarstw obszarniczych o powierzchni ponad 50 ha”. Tereny skupione przez Fundusz Ziemi miały być rozdzielone między chłopów małorolnych, średniorolnych, obarczonych licznymi rodzinami, drobnych dzierżawców oraz robotników rolnych. Podstawę nowych gospodarstw miało stanowić 5 ha użytków rolnych dla średniolicznej rodziny⁶.

Szczegółowe przepisy przeprowadzania reformy rolnej regulował Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. Na cele tejże reformy przeznaczone zostały między innymi nieruchomości ziemskie o charakterze rolniczym będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej lub obywateli polskich narodowości niemieckiej oraz nieruchomości rolne, których rozmiar łączny przekraczał 100 ha powierzchni ogólnej lub 50 ha użytków rolnych. Tereny te wraz z wszelkim inwentarzem przeszły bezwzględnie, bez żadnego wynagrodzenia, w całości na własność Skarbu Państwa z

⁴ E. W a r z y n i a k, *Na rubieży Okręgu AK Łódź*, Warszawa 1988, s. 109, 151; A. O l a s i k, *Wspomnienia Komendanta Obwodu Piotrkowskiego AK*, Piotrków Trybunalski 1991, s. 107.

⁵ K. B a d z i a k, W. K o z ł o w s k i, *Wyzwolenie Ziemi Łódzkiej Styczeń 1945 r.*, Łódź 1980, s. 102–111, 216.

⁶ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: DU RP), 1944, nr 1, załącznik.

przeznaczeniem na cele reformy rolnej. Jej przeprowadzeniem zajął się Państwowy Fundusz Ziemi, którym zarządzał Kierownik Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych. Objął on zarząd państwowy nad przejętymi nieruchomościami ziemskimi z budynkami oraz całym inwentarzem żywym lub martwym. Dokładny spis przejętych nieruchomości oraz ich oszacowanie przeprowadzić miały powiatowe urzędy ziemskie przy współudziale delegatów powiatowej komisji ziemskiej. Gminne komisje reformy rolnej miały przeprowadzić dokładne spisy znajdujących się na ich terenie gospodarstw o powierzchni poniżej 5 ha oraz spisy pracowników, robotników rolnych i drobnych dzierżawców rolnych. Sprawy wszystkich obiektów parcelowanych położonych na danym terenie rozpatrywał powiatowy urząd ziemski, a plan podziału dla każdego z tych obiektów i wykazy nabywców parceli sporządzał kierownik powiatowego urzędu ziemskiego wraz z delegatami zainteresowanych gromad. Inwentarz żywy i martwy przejęty z gospodarstw parcelowanych został rozdzielony między gospodarstwa nowo utworzone dla bezrolnych. Podział był dokonywany przez powiatowe urzędy ziemskie na wniosek gminnych komisji reformy rolnej. Cenę ziemi dla nabywców ustalono na poziomie równym przeciętnemu rocznemu urodzajowi z danego obszaru ziemi. Pierwsze wpłaty można było odroczyć na okres do trzech lat, a całość spłaty była rozłożona na 10 lat dla małorolnych i 20 lat dla bezrolnych⁷.

Niedużo zmiany wprowadzono w tekście dekretu 17 stycznia 1945 r. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych delegował pełnomocników do objęcia zarządu nad przejmowanymi nieruchomościami. Pełnomocnicy, przy współudziale komitetów folwarcznych, sporządzali dokładny spis objętych nieruchomości wraz z inwentarzem, dokonywali ich zabezpieczenia oraz usuwali w terminie trzydniowym dotychczasowych właścicieli. Dla współdziałania z organami państwowymi i fachowymi przy przeprowadzaniu reformy rolnej powołano wojewódzkich, powiatowych i gminnych pełnomocników, gminne komisje reformy rolnej oraz komisje podziału ziemi. Nie uległy zmianie zasady podziału inwentarza żywego i martwego z parcelowanych gospodarstw⁸.

Szczegółowo procedurę przejmowania nieruchomości i kompetencje poszczególnych instytucji określało rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. Pełnomocnicy Ministerstwa powierzali tymczasowy zarząd obiektów podlegających parcelacji fachowym siłom rolniczym, które przy pomocy komitetów folwarcznych obejmowały i zabezpieczały całość przejętego mienia. Przejęcie majątków odbywało się na podstawie protokolarnego spisu objętych nieruchomości wraz z inwentarzem. Rozporządzenie dokładnie określało także jakie mienie ruchome podlega przejęciu, jak należy przeprowadzać procedurę parcelacji oraz podział inwentarza żywego i martwego⁹.

⁷ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, „DU RP”, 1944, nr 4, s. 18–21.

⁸ Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 18 stycznia 1945 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, „DU RP”, 1945, nr 3, s. 13–16.

⁹ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 1 marca 1945 r. w sprawie wykonania dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej, „DU RP”, 1945, nr 10, s. 63–67.

Manifest PKWN zapowiadał upaństwowienie przedsiębiorstw należących do Niemców lub Polaków pochodzenia niemieckiego. Szczegóły zawarte zostały w Ustawie z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej. W artykule 3 tejże ustawy zapisano między innymi, iż za odszkodowaniem Państwo przejmuje na własność wielki i średni przemysł włókienniczy. W przypadku gdy właściciele przedsiębiorstwa zbiegli do nieprzyjaciela, upaństwowienie następowało bez odszkodowania (artykuł 2)¹⁰. Ustawa ta, nie mająca poparcia wszystkich ugrupowań politycznych, godziła między innymi w kapitał zagraniczny zainwestowany zakładach przemysłowych. Poza tym, nad wieloma fabrykami od początku 1945 r. faktyczną kontrolę sprawowała Armia Czerwona¹¹.

Wiosną 1945 r. powszechnym zjawiskiem była wywózka, dokonywana przez wojsko radzieckie, maszyn, urządzeń i surowców z zakładów przemysłowych oraz płodów rolnych i bydła z gospodarstw. Działania te, w obliczu bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej kraju, były wyjątkowo rażące i budziły konflikty, stąd też próby ich powstrzymania¹². Do napięć na tym tle dochodziło także w Moszczenicy, co zostało omówione w dalszej części.

Procedury i warunki przejmowania przedsiębiorstw zostały określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1946 r. Nacjonalizacją gospodarki miały się zajmować Główne Komisje oraz wojewódzkie komisje od spraw upaństwowienia przedsiębiorstw. Urzędy wojewódzkie lub izby przemysłowo-handlowe miały sporządzać listy zakładów podlegających upaństwowieniu. Przewodniczący wojewódzkiej komisji ogłaszał w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym wykazy przedsiębiorstw i jednocześnie ustanawiał nadzór państwowy dla przedsiębiorstw objętych wykazem, a nie znajdujących się już pod zarządem państwowym. Główna Komisja przekazywała wykazy przedsiębiorstw właściwym ministrom, a ci wydawali orzeczenie o przejęciu przedsiębiorstwa na własność Państwa. Przejęcie następowało z dniem orzeczenia. Jednocześnie właściwy minister zarządzał objęcie przedsiębiorstwa i wyznaczał w tym celu odpowiednie osoby lub organizacje gospodarcze, które sporządzały protokół zdawczo-odbiorczy przedsiębiorstwa. Z chwilą przejęcia przedsiębiorstwa ustawał ustanowiony nad nim nadzór państwowy, którego zadaniem było strzec majątek przedsiębiorstwa¹³.

Majątek moszczenicki, pozostawiony przez dotychczasowych właścicieli, mógł być objęty dekretem z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Przepisy te nie naruszały postanowień z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej oraz ustawy z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność

¹⁰ Ustawa z dnia 3 stycznia 1946 r. o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, „DU RP”, 1946, nr 3, s. 21–24.

¹¹ A. C z u b i Ń s k i, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998, s. 131–132.

¹² K. K e r s t e n, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990, s. 128.

¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1946 r. w sprawie trybu postępowania przy przejmowaniu przedsiębiorstw na własność Państwa, „DU RP”, 1946, nr 17, s. 205–212.

Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej¹⁴.

Reforma rolna i nacjonalizacja zostały przeprowadzone w Polsce z pogwałceniem prawa własności. Powodowane były one, w decydującej mierze, czynnikami politycznymi, nie zaś gospodarczymi. Nowe władze wykorzystały te reformy społeczne jako narzędzie eliminacji grup posiadających, uważanych za niebezpieczne politycznie.

Po przejściu frontu, w styczniu 1945 r., na terenach wyzwolonych zaczęły powstawać struktury administracji samorządowej. W gminie Bogusławice, w skład której wchodziła wówczas Moszczenica, Gminną Radę Narodową utworzyli 23 stycznia przedstawiciele Stronnictwa Ludowego. Nowa władza zajęła się przede wszystkim odbudową gospodarczą gminy. Utworzono między innymi Milicję Obywatelską, Komisję Apropowizacyjną, Sekcję Sanitarną, przystąpiono do odbudowy infrastruktury. GRN działała w niezmiennym składzie do czerwca 1945 r., kiedy decyzją czynników powiatowych została zrekonstruowana¹⁵.

Gmina Bogusławice, w porównaniu z innymi tego typu jednostkami powiatu piotrkowskiego, nie poniosła zbyt dużych zniszczeń wskutek działań wojennych. Zniszczenia te przedstawiały się następująco:

- ilość zniszczonych budynków mieszkalnych	-	258
- ilość zniszczonych budynków gospodarczych	-	552
- ilość zniszczonych budynków mieszkalnych w 100 %	-	6
- ilość zniszczonych budynków gospodarczych w 100 %	-	10
- budynki użyteczności publicznej, kubatura, % zniszczeń	-	brak
- wartość zniszczeń za rok 1939 i 1945	-	447.000 zł ¹⁶

Prawdopodobnie wykaz ten nie obejmował strat powstałych w wyniku rekwizycji wojskowych.

Po opuszczeniu Moszczenicy przez rodzinę Enderów majątek pozostał bez gospodarzy. Brak było także władzy lokalnej. Nie może więc dziwić fakt opisany w protokole gminnym: „moment ten wykorzystywali obywatele o niskim poziomie moralnym i w sposób złodziejski niszczyli i kradli mienie publiczne”¹⁷. W celu zapewnienia bezpieczeństwa i organizacji pracy w dniu 5 lutego 1945 r. zebrali się pracownicy moszczenickiego majątku i wybrali spośród siebie czteroosobową radę

¹⁴ Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich, „DU RP”, 1946, nr 13, s. 165–171.

¹⁵ Na 25 radnych 14 mandatów przeznaczono dla Stronnictwa Ludowego, 5 – Polskiej Partii Socjalistycznej, 5 – Polskiej Partii Robotniczej i 1 – Stronnictwa Demokratycznego. Za rekonstrukcją Rady opowiadała się zdecydowanie PPR, która domagała się stanowiska wójta. APPT, 241, Akta gminy Bogusławice (dalej: AgB), 2522, 2542, *Protokół nr 2 Gminnego Komitetu Czwórporozumienia Gminy Bogusławice odbytego w dniu 17 czerwca 1945 r.*

¹⁶ Ceny zniszczeń wojennych według cen przedwojennych, wykaz zniszczeń sporządzono w lipcu 1945 r. APPT, 187, Starostwo Powiatowe Piotrkowskie (dalej: SPP), 91, *Zestawienie zniszczeń w skutek działań wojennych w powiecie piotrkowskim.*

¹⁷ APPT, AgB, 2522, *Protokół nr 2 Gminnego Komitetu...*

majątku. W tym czasie w gospodarstwie pracowało 38 osób¹⁸. Pracę w majątku dezorganizowały nie tylko grupy złodziei, ale także częste rekwizycje wojska. Próbował temu zaradzić działający już wtedy Komitet Folwarczny Majałtku Moszczenica. 10 lutego 1945 r. zorganizował on zebranie całej służby folwarcznej, na którym podjęto uchwałę następującej treści: „na skutek ciągłych rekwizycji ze strony Wojska postanawiamy, o ile Władze Wojskowe nie zabezpieczą mienia majątku, wszystkie meble znajdujące się we dworze rozebrać między siebie”. Na skutek kolejnych rekwizycji dokonywanych przez żołnierzy część mebli została rozdana służbie folwarcznej¹⁹.

10 lutego 1945 r. nastąpiło też oficjalne przejęcie na cele reformy rolnej majątku moszczenickiego i przekazanie go w tymczasowy zarząd: „Komisarz Ziemiański, działający z polecenia Wojewódzkiego Urzędu Ziemiańskiego w Łodzi, opierając się na art. 2 i art. 6 Dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o wprowadzeniu reformy rolnej, przystąpił do protokólnego przejęcia majątku Moszczenica, własność Stefana Endera. (...) Majałek Moszczenica, według wyżej opisanego stanu [powierzchnia – 813,34 ha – A.G.], przekazuję w administrację ob. Łuszczewskiemu Jerzemu, który zobowiązał się do ochrony wszelkiego mienia tego majątku, racjonalnego gospodarowania, prowadzenia rachunkowości i wykonywania świadczeń”²⁰.

Administrator nie sprostął jednak powierzonym mu zadaniom, za co został skrytykowany na posiedzeniu GRN w dniu 28 lutego 1945 r. Zarzucono mu, że wraz z rejonowym komisarzem nad majątkami zabrali dla siebie 536 kg żyta, a ponadto słabo doglądali spraw gospodarstwa, nie pilnowali służby, pozwalali na liczne kradzieże. W związku z tym Gminna Rada Narodowa wystąpiła do Powiatowej Rady Narodowej o zaakceptowanie zmian na stanowiskach zarządców majątków²¹.

W dniach 15–16 kwietnia 1945 r. prace parcelacyjne w majątku Moszczenica przeprowadziła Komisja Parcelacyjna. W protokole z jej działań zapisano między innymi: „Komisja Parcelacyjna stwierdza jednogłośnie, że majątek Moszczenica został rozparcelowany, uwzględniając wszystkich zgłoszonych do nadzielenia ziemią według pierwotnej liczby kandydatów z tym, że powstały nadmiar ilości gruntów z powodu zrzeczenia się szeregu tychże kandydatów tak że służby folwarcznej jak i innych został zużyty przy parcelacji na rzecz powiększenia samego ośrodka b. majątku, powiększenia poszczególnych przydziałów dla objętych pierwotną listą kandydatów oraz na przydzielenie ziemi zgłaszającym się kandydatom w trakcie samej parcelacji”²². Na podstawie tego fragmentu protokołu można twierdzić o dużym niezdecydowaniu mieszkańców Moszczenicy i okolic.

¹⁸ APPT, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Piotrkowie Trybunalskim Wydział Rolnictwa i Leśnictwa (dalej: PPRN WRiL), 58.

¹⁹ Ibidem, *Protokół Zebrania Komitetu Folwarcznego z Majałtku Moszczenica w dniu 10 lutego 1945 r.*

²⁰ Ibidem, *Protokół w sprawie przejęcia na cele Reformy Rolnej na mocy dekretu PKWN z dnia 6 września 1945 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej majątku Moszczenica własność Stefana Endera.*

²¹ APPT, AgB, 2522.

²² APPT, PPRN WRiL, 58, *Protokół Komisji Parcelacyjnej majątku Moszczenica z dnia 16 kwietnia 1945 r. O zakończeniu prac parcelacyjnych w dniu 15 kwietnia 1945 r.*

Zjawisko to miało charakter niemal powszechny na ziemiach polskich. Mimo intensywnej agitacji członków PPR oraz żołnierzy, reforma rolna spowodowała wielki ferment społeczny i polityczny na wsi. Chłopi obawiali się, że parcelacja jest wstępem do kolektywizacji wsi, ponadto panujący w kraju nastrój tymczasowości powodował, że spodziewano się rychłych zmian i powrotu prawowitych władz. Mieszkańcy wsi traktowali reformę jako zabór cudzej własności, co uważali za grzech. Wpływ na te poglądy miało także stanowisko Kościoła. Poza tym nieco inną wizję podziału ziemi obszarniczej przedstawiało SL, cieszące się poparciem wsi²³.

W sumie jednak rozparcelowano 221,29 ha moszczenickiego majątku. Utworzono ponad 170 działek o średniej powierzchni zaledwie 1,25 ha każda. 97 ha wraz z zabudowaniami podworskimi przeznaczono na ośrodek rolny²⁴.

17 września 1945 r. nadleśniczy Nadleśnictwa Meszcze dokonał przejęcia od Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Piotrkowie części nieruchomości dóbr Moszczenica. Przejęcie obiektów leśnych i przemysłu drzewnego przez Administrację Lasów Państwowych było możliwe na mocy art. 6. Dekretu PKWN z dnia 12 grudnia 1945 r. Powierzchnia przejętych terenów wynosiła 389,74 ha i składały się na nią 343,93 ha powierzchni leśnej i 45,81 ha powierzchni nieleśnej. Na przejętych terenach nie było żadnej nieruchomości czy ruchomości służącej do prowadzenia gospodarstwa leśnego²⁵.

Suma rozparcelowanych terenów oraz tych przejętych przez Lasy Państwowe nie równa się powierzchni całego majątku, ponieważ składały się na nią także nieużytki, wody, drogi, budynki mieszkalne i gospodarcze. Ponadto 25 ha otrzymała fabryka moszczenicka. Utworzono z nich 125 dwudziestoarowych działek dla pracowników.

Po przeprowadzeniu parcelacji w kwietniu 1945 r., w sierpniu tego roku Komisja Kwalifikacyjno-Szacunkowa dokonała oszacowania działek i inwentarza, a także sporządziła wykaz rozrachunkowy nabywców oraz szkic rozparcelowanego majątku z naniesioną kwalifikacją gruntów. Na tej podstawie Powiatowy Urząd Ziemski zatwierdził decyzją z dnia 29 września 1945 r. klasyfikację oraz cenę szacunkową działek inwentarza z rozparcelowanego majątku państwowego Moszczenica²⁶.

Po opuszczeniu Moszczenicy przez rodzinę Enderów oraz ludność pochodzenia niemieckiego także fabryka włókiennicza pozostała bez gospodarza. Mienie poniemieckie, przechodząc na własność państwa, miało być należycie zabezpieczone. Dlatego też Zarząd Gminy ustanowił tymczasową dyrekcję zakładu. Kierownikiem

²³ A. Albert, *Najnowsza historia Polski 1914–1993*, t. 1, Warszawa 1995, s. 604; Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948*, Toruń 2000, s. 203–204; K. Kersten, *op. cit.*, s. 92; A. Czubiński, *op. cit.*, s. 78.

²⁴ APPT, PPRN WRiL, 58, *Załącznik do protokołu Komisji Parcelacyjnej o zakończeniu parcelacji b. majątku Moszczenica w dniu 15 kwietnia 1945 r.*

²⁵ *Ibidem*, *Protokół w sprawie przejęcia obiektów leśnych i przemysłu drzewnego przez Administrację Lasów Państwowych.*

²⁶ *Ibidem*, *Decyzja z dnia 29 września 1945 r. Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Piotrkowie w sprawie oszacowania ziemi i inwentarza majątku państwowego Moszczenica, położonego w pow. piotrkowskim woj. łódzkiego.*

fabryki został Bolesław Pazura, a jego zastępcą Werner (imienia nie podano). Ich działalność została pozytywnie oceniona przez zebranie ogółu pracowników. Podkreślano dbałość zarządzających o mienie fabryczne oraz starania o jak najlepszą organizację życia fabryki. Mimo to nie udało się całkowicie uchronić zakładu przed rekwizycjami i kradzieżami. Od dnia 17 stycznia 1945 r. do końca lutego tego roku dokonano następujących rekwizycji:

- 1.000 m. towaru surowego – wojska niemieckie;
- 1.300 m towaru surowego – wojska Armii Czerwonej;
- 710 m towaru gotowego – wojska Armii Czerwonej;
- 720 chustek do nosa – wojska Armii Czerwonej;
- 2 samochody osobowe (własność Endera i Poltzocho) – wojska Armii Czerwonej.

Ponadto skradziono 7 sztuk pasów transmisyjnych, około 25 m długości i 9 cm szerokości²⁷. Dla działalności fabryki straty te były dosyć dotkliwe, ponieważ olbrzymie trudności w pozyskaniu surowców oraz części do maszyn mogły spowodować długie przestoje w pracy.

Opuszczenie zakładu przez dotychczasowych właścicieli spowodowało, że nie tylko Zarząd Gminy poczuwał się do ustanowienia tymczasowego zarządu. Jeszcze w styczniu 1945 r. nominacje dla nowego kierownictwa fabryki napływały z Pabianic od Dyrektora Spółki Krusche i Ender oraz od Pełnomocnika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów na województwo łódzkie. W moszczenickiej fabryce zaakceptowano drugą nominację i na jej mocy Tymczasowym Kierownikiem Fabryki został inż. Kazimierz Sobczak, a jego zastępcą – Bolesław Pazura.

Dnia 30 stycznia odbyło się zebranie wszystkich pracowników fabryki celem wyboru Rady Załogowej²⁸ i Delegata do Zarządu Fabryki. W spotkaniu tym wzięły udział 352 osoby. Sześciuosobową Radę Załogową i Delegata do Zarządu Fabryki wybierali wszyscy pracownicy fabryki powyżej 16 roku życia. Uchwały Rady Delegat przekazywał Zarządowi Fabryki i o ile były one przegłosowane większością głosów, wchodziły w życie. Tymczasowy Zarząd Fabryki składał się z mianowanego kierownika i przedstawicieli: Rady Załogowej i powiatowego Wydziału Przemysłowego – instytucji, która tymczasowe kierownictwo zakładu powoływała i odwoływała. Zarząd miał prawo kontroli całokształtu pracy kierownika i życia fabrycznego. Posiadał wgląd we wszystkie sprawy przedsiębiorstwa i mógł dawać wytyczne²⁹. W trakcie zebrania zwrócono uwagę na rolę Rady Załogowej: „Wybór Rady Załogowej i jej przedstawiciela jest niezmiernie ważny dla dobrego funkcjonowania fabryki. Muszą być wybrani ludzie obdarzeni dużą miarą dobrej woli i zdolni do oddania się sprawom publicznym, gdyż na barkach ich spoczywać będzie poniekąd byt wszystkich pracowników”³⁰.

²⁷ APPT, SPP, 53, *Sprawozdanie Tymczasowego Kierownika Fabryki inż. K. Sobczaka, wygłoszone na Walnym Zebraniu ogółu pracowników w dniu 28 lutego 1945 r.*

²⁸ Termin występujący w ówczesnych dokumentach.

²⁹ *Ibidem*, *Protokół z zebrania ogólnego pracowników fabryki „Krusche i Ender” w Moszczenicy.*

³⁰ *Ibidem.*

Kierownictwo fabryki postarało się przede wszystkim zabezpieczyć mienie fabryczne. W tym celu została zorganizowana straż fabryczna, złożona z majstrów i pracowników. Nadal jednak dochodziło do wymuszonych sprzedaży towarów oraz wyłudzeń przez wojsko i osoby cywilne. Incydenty takie kierownictwo fabryki natychmiast zgłaszało odpowiednim władzom. Moszczenicki zakład nie był odosobniony w tego typu problemach. Świadczyć o tym może pismo od Tymczasowego Kierownika Państwowych Zakładów Włókienniczych „Krusche i Ender” w Pabianicach. W piśmie tym pouczano kierownictwo fabryki w Moszczenicy, że wojsko może dokonywać rekwizycji tylko w szczególnych przypadkach za zgodą Głównego Kwatermistrza Wojska Polskiego. W przypadku braku takiej pisemnej decyzji nie należało wydawać żołnierzom żądanych przedmiotów³¹.

Ważnym problemem było uruchomienie moszczenickiej fabryki i ponowne zatrudnienie pracowników. 9 lutego 1945 r. wznowiła pracę przędzalnia oraz Wydział Mechaniczny i Gospodarczy. Dzień później ruszyła cała fabryka. Pracowano początkowo od 7.30 do 16.00 z przerwą obiadową od 12.00 do 12.30. Kłopotliwe okazało się zaopatrzenie w węgiel, ale dzięki pożyczeniu tego surowca z cegielni i przychylności piotrkowskiej elektrowni oraz Rady Zawodowej Kolejarzy w Piotrkowie (przekazanie kilku wagonów węgla) udało się te problemy przezwyciężyć. Udało się także ponownie podłączyć telefon, co znacznie ułatwiło zarządzanie i zwiększyło bezpieczeństwo fabryki. Zakupiono także w Tomaszowie 43.625 kg surowca i 10 t surowca odpadkowego, co zdecydowanie polepszyło zapasy magazynowe. Dzięki własnym zapasom oraz zakupom na wolnym rynku funkcjonowała zakładowa stołówka. Z chwilą uruchomienia fabryki utworzono także stałą, uzbrojoną straż fabryczną oraz wyznaczano rewidentów, rewidentki i portierów. W celu zadbania o zyski firmy jej kierownictwo starało się utrzymać, w zamian za nie zwiększanie pensji, deputaty materiałowe dla pracowników. Były one wydawane według „szczeblowania sił fachowych”, co budziło sprzeciw pracowników domagających się równego rozdzielnika³².

Bardzo trudna sytuacja ekonomiczna w Polsce w 1945 r. oraz złe warunki pracy i płacy w fabrykach spowodowały dość powszechny ruch strajkowy. Najsilniej występował on w województwie łódzkim, czego przyczyną były między innymi duże skupiska przemysłu włókienniczego oraz niewielkie zmiany w strukturze społecznej ułatwiające współdziałanie w zakresie poprawy warunków pracy.

Prawdopodobnie duże obciążenie i niskie płace spowodowały strajk w moszczenickiej fabryce wiosną 1945 r. Robotnicy (głównie kobiety) odmówili podjęcia pracy na czterech, zamiast dwóch, krosnach. Sytuacji nie poprawiło przybycie do zakładu wojewody oraz przedstawicieli UB, PPS i PPR, aresztowanie najaktywniejszych robotnic oraz groźby zwolnienia z pracy i sądu. Przystąpiono do pracy dopiero po zwolnieniu aresztowanych i spełnieniu postulatów.

Kolejny strajk wybuchł w połowie sierpnia 1945 r. Tym razem domagano się usunięcia dyrektora, którego żona w czasie okupacji hitlerowskiej podpisała nie-

³¹ Ibidem, 346.

³² Ibidem, 53, 85, *Protokół ogólnego zebrania pracowników Państwowych Zakładów Przemysłowych w Moszczenicy dnia 28 lutego 1945 r.*

miecką listę narodowościową. Wysłunięto także postulaty ekonomiczne, które znalazły poparcie wśród załóg innych zakładów włókienniczych w okręgu łódzkim. Strajkujący powrócili do pracy dopiero po spełnieniu większości postulatów³³.

W działalności moszczenickiej fabryki zwraca uwagę fakt dużej aktywności członków Polskiej Partii Robotniczej. Domagali się oni między innymi wyboru nowej Rady Załogowej, jednak po wysłuchaniu sprawozdania z działalności dotychczasowej Rady ogół pracowników odrzucił wniosek. PPR prowadziła także agitację ideologiczną na zebraniach zakładowych.

Mimo wielu problemów zewnętrznych i wewnętrznych, zakład rozwijał się. W końcu lutego 1945 r. pracowały w nim 582 osoby, a w kwietniu tego roku już 1.062 osoby. Produkowano głównie na potrzeby wojska towary z włókien sztucznych. Miesięczna zdolność produkcyjna wynosiła, przy dwóch zmianach, 450.000 m surówki i 50.000 kg przędzy (kwiecień 1945 r.). W związku z terminowymi zamówieniami od maja 1945 r. fabryka pracowała w trybie trzyzmianowym³⁴.

Mimo iż zakład moszczenicki przestał być spółką akcyjną, nie uzyskał samodzielności. Pozostawał natomiast Oddziałem Zakładów Włókienniczych „Krusche i Ender” S.A. w Pabianicach – Zakładów Państwowych. Dlatego też wszelkie zmiany personalne w kierownictwie lub zmiany w produkcji i gospodarowaniu fabryki musiały następować za zgodą władz oraz dyrekcji w Pabianicach³⁵.

Podsumowując, można stwierdzić, że przejęcie i parcelacja majątku moszczenickiego przebiegały dość sprawnie i zgodnie z ówczesnym prawem, wprowadzanym pod dużym wpływem Związku Radzieckiego i egzekwowanym w dużej mierze przez Armię Czerwoną³⁶. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka ciekawych procesów i zjawisk zachodzących w trakcie funkcjonowania majątku w 1945 r. Przede wszystkim brak było właściwego zabezpieczenia nieruchomości i ruchomości przed rekwizycjami wojska. Powstająca dopiero władza samorządowa nie była w stanie przeciwstawić się oddziałom wojskowym. Starano się natomiast zapobiegać niewłaściwemu zarządzaniu majątkiem i czyniła starania o zmianę tymczasowego administratora. W kwestii parcelacji terenów zwraca uwagę niezdecydowanie chłopów, wynikające po części z niedoinformowania i nieufności w stosunku do nowej władzy i reformy rolnej. Podkreślić należy także fakt dużego rozdrobnienia gospodarstw. Prawdopodobnie ze względu na niemożliwość podziału nieruchomości i niektórych urządzeń, z części majątku utworzono ośrodek rolny.

Słabiej natomiast udokumentowana jest procedura upaństwowienia fabryki moszczenickiej. Stosunkowo dobrze można prześledzić funkcjonowanie tymczasowego zarządu. Już sposób jego powołania uwidacznia nieścisłość przepisów. Trzy instytucje chciały utworzyć kierownictwo zakładu. Prawdopodobnie ze względu na bliskość fabryki najszybciej zadziałał Zarząd Gminy Bogusławice. Tymczasowi administratorzy dbali o mienie fabryczne i przyczynili się w dużej mierze do szyb-

³³ Ł. K a m i ń s k i, *op. cit.* s. 66–71, 135–139.

³⁴ APPT, SPP, 53, 85, *Protokół ogólnego zebrania pracowników...*

³⁵ Ibidem, 53, 346, *Sprawozdanie Tymczasowego Kierownika Fabryki inż. K. Sobczaka...*

³⁶ A. C z u b i ń s k i, *op. cit.*, s. 92.

kiego uruchomienia produkcji. Nie udało się jednak zapobiec rekwizycjom wojskowym i kradzieżom. Niezadowolenie pracowników budził także nierówny podział deputatów oraz złe warunki pracy i płacy. Owocowało to strajkami, które, przybierając często masowy charakter, kończyły się ustępstwami pracodawców. Na uwagę zasługuje duża aktywność PPR nie tylko w zakładzie, ale także w administracji samorządowej. Komórki innych partii, mimo iż były liczniejsze, nie prowadziły tak aktywnej działalności i agitacji politycznej. Ogólnie jednak, dzięki fachowemu kierownictwu i załodze fabryka działała dobrze. Wpływ na to mogło mieć także utrzymanie połączenia z macierzystą firmą w Pabianicach, dzięki czemu łatwiej można było zdobywać zamówienia i zaopatrzenie. Moszczenicka fabryka także po ostatecznym upaństwowieniu pozostała związana z zakładem pabianickim.